

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Årtalet 1317 och "Consistorium Visbyense" i det medeltida Visby
Yrwing, Hugo

Fornvännen 224-226

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1986_224

Ingår i: samla.raa.se

Debatt

Årtalet 1317 och "Consistorium Visbyense" i det medeltida Visby

Dick Wase har (1985 s. 284 f.) förklarat sig inte kunna acceptera min uppfattning (1985 s. 2 f.), att den danske krönikören Hamsforts uppgift om ett rådhusbygge i Visby 1317 saknar källvärde. Uppgiften har inte ifrågasatts tidigare, vilket gör, att Wase kan synas ha vänt sig mot en överdriven kritiskhet från min sida. Att så inte är fallet avser jag att visa i det följande.

1. Varför jag inte kan acceptera Hamsforts uppgift

Hamsfort har under senare delen av 1500-talet och de första årtiondena av 1600-talet samlat uppgifter av växlande värde till sin danska krönika. Uppgiften om ett rådhusbygge i Visby 1317 finns inte i någon medeltida, annalistisk gotländsk källa och inte heller i någon medeltida, annalistisk svensk eller dansk källa. Han använder vidare om Gotland benämningen *Gothia* i stället för *Gotlandia*, tydligen hans egen beteckning för ön. Uppgiften förekommer nästan samtidigt i Strelows krönika, vilken trycktes i Köpenhamn 1633. Hamsfort dog 1627.

Hos Strelow läser man: "Aar 1317 er Wissby Raadhus bygt, som kaldis det lilde Raadhuus oc Tingit derunder" (s. 158). Benämningen "det lilde Raadhuus" förutsätter ett större rådhus, men ett senare sådant nämnes inte i Strelows krönika. Det rådhus, som byggdes på Stora torget var enligt gjorda mätningar något mindre i plan än Vinhuset, vilket naturligtvis inte hindrar, att han åsyftar rådhuset på Stora torget.

Dock vet Strelow att det före 1317 hölls rättsförhandlingar på torget under öppen himmel "efter deris Stadsrettis Inhold", tydligen åsyftande de i stadslagen ingående bestämmelserna om fogderätt på torget. Därpå fogar han till, också på grund av stadslagen: "oc naar de holt Raadstufue, skedde det paa den store Raadstufue". Det enda torg han nämner, är Fiskeorget, där konung Birger enligt honom byggt det s. k. Kalvskinshuset, i vilket konungarna sedan hade sin bostad, när de gästade Visby, ända tills Erik av Pommern lät bygga Visborgs

slott (s. 155). Längre fram kompletterar han med att de kungliga befallningsmännen hade sitt säte "paa Fiske Torget" i en byggnad, som "kaldis nu Viinhuset" (s. 197). Även om han inte vill identifiera Kalvskinshuset med Vinhuset, är det tydligt, att han blivit misstänksam, men räddar sig genom att förklara, att den byggnaden nu kallas Vinhuset. Har då namnet Kalvskinshuset funnits före 1633? Man kan betvivla det.

Strelow har varit fången i någon sägen om att konung Birger byggt ett s. k. Kalvskinshus på Fisketorget i Visby. Varifrån kommer då årtalen 1312 och 1317? Han vet att Birger varit på Gotland för att pressa fram en skattehöjning, men medan detta skedde 1313, förlägger Strelow det till 1315 (s. 155). Årtalet 1312 inger inte förtroende i sitt sammanhang.

Årtalet 1317 har han antagligen hämtat ur den av mig återopade urkund, som omtalar "consistorium dominorum consulum wisbyensium" (DS III: 2114, Yrwing 1985 s. 3, 1986 s. 231 f.). Strelow var kyrkoherde i Mariakyrkan i Visby och förtrogen med dess urkundsmaterial. Han måste ha förstätt, att ordet "consistorium" avsåg stadens rådhus. Eftersom han inte kände till något rådhus vid den tiden, lät han staden bygga ett samma år, kallande det "det lilde raadhuus" (om "consistorium" se nedan).

Varifrån har då Hamsfort fått sin uppgift? Med sannolikhet har han fått den från Strelow, även om det inte kan bevisas, att de haft förbindelse med varandra. De var dock både kungliga danska ämbetsmän och båda intresserade samlare av uppgifter för sin historieskrivning i krönikeform. Ingen annan än Strelow bör ha vetat, att man byggt ett rådhus i Visby 1317, och ingen annan synes haft möjlighet att misstolka 1317 års urkund.

2. Varför jag inte kan acceptera Dick Wases uppfattning om Hamsforts uppgift

Vad har då Dick Wase att anföra mot mitt avvissande av Hamsforts uppgift? I sak enbart att

Visby, som före 1320-talet i brev, som utställts av båda stadsgrupperna, uppträder som två stadssamhällen, ett tyskt och ett gotländskt, med 1320-talet i stället i liknande fall utställer brev under formeln "consules utriusque lingue", dvs. rådmännen för båda språkgrupperna eller "båda tungorna". Detta tolkar Wase så att de tyska och gotländska råden någon tid före 1320 slagits samman till ett enda råd, vilket fört med sig, att man 1317 satt igång med att bygga ett gemensamt rådhus, det s. k. Kalvskinshuset, vilken benämning han synes föredra. Därmed säges Hamsforts uppgift ha fått det stöd den behöver.

På samma sätt kan man visa, att de båda "tungorna" slagits samman till ett råd redan före 1295 samt att Vinhuset byggts före samma år. År 1295 (ev. 1294) skrev nämligen Visbyrådet "av båda tungorna" ett tackbrev till Osna-brück för dess ställningstagande mot Lybeck i tvisten om appelationerna från Novgorod. Brevet är utställt av "Aduocati et consules civitatis Gotlandie". Fogdar och rådmän uppträder alltså som en enhet redan 1295 (1294) och även utan tillstymmelse till uppdelning på de båda "tungorna" (HR I: 70, Yrwing 1986 s. 119, 276).

Alltsedan tillkomsten av den tyska församlingsbildningen vid S:ta Mariakyrkan 1225 har Visbytyskarna kunnat uppträda som grupp inom Visbysamhället och påverka utvecklingen i samarbete med de gotländska församlingarna. Så har tydligen Sjomuren mot mitten av 1200-talet byggts genom beslut av stadens dåvarande förvaltande myndighet och något senare, omkring 1260, har denna myndighet, väl ett byting, ersatts av den tyska rådsorganisationen, representerande båda "tungorna", vilket gör, att man sedan, när så behövs, kan tala om det tyska och gotländska rådet. Likaledes kan dessa råd uppträda var för sig, när så behövs. I de yttre förbindelserna för detta med sig, att vi kan möta både "consules theutonici et consules gutenses" tillsammans eller var för sig, uppfattade som representerande olika språkgrupper och delar av stadssamhället Visby, detta i synnerhet inom de tyska Visbyköpmännens förbindelser med de tysk-baltiska städerna, så t. ex. på 1280-talet, men även i förhållandet till Sverige. På samma sätt kunde de ifråga om speciella inre

förhållanden, t. ex. sådana som reglerades inom församlingarna eller vid sådana som rörde speciellt den ena eller andra språkgruppen, uppträda var för sig, utan att man bör tänka sig visbysamhället splittrat på två stadssamhällen, innan Magnus Eriksson ingrep och krävde, att dubbelsidigheten helt skulle avvecklas.

Den nya skrivningen "consules utriusque lingue" (Yrwing 1986 s. 336) ersätter från och med 1320 den äldre "consules theutonici et consules gutenses". Det innebär ingen förändring, ty det rör sig fortfarande om samma två språkgrupper eller "tungor" som förut. Den förenklade skrivningen slår därför igenom, när de uppträder gemensamt. Att dubbelsidigheten i rådets sammansättning existerar som förut framgår även av att de båda språkgrupperna, när de uppträder gemensamt, sigillerar med egna, dvs. med dubbla sigill. Därmed fortsätter de också till 1344, då de böjde sig för Magnus Erikssons krav, att båda "tungorna" skulle ha ett gemensamt sigill och en gemensam, likalydande lag. Den 1.10.1344 har ett brev utställts av "consules wisbycenses — sub nostro sigillo" (se Yrwing 1986 s. 137 ff.). Man är därmed tillbaka vid den utställningsformulering, som användes 1295, dvs. "consules civitatis Gotlandie". Det var Magnus Eriksson, som genom kungligt åläggande gjorde slut på dubbelsidigheten i Visbysamhället.

Det tillkommer emellertid ett faktum med helt avgörande karaktär. Dick Wase viftar bort vittnesbrevet om kyrkoherdevalet i S:ta Maria den 17.7.1317. För mig var det avgörande, och utan tvivel innebär detta vittnesbrev om att valet ägt rum "in consistorium consulum wisbycensium", att de båda munkarna varit närvarande vid ett kyrkoherdeval, som förrättats på stadens rådhus, vilket enligt formuleringen var gemensamt för de båda "tungorna".

Ordet "consistorium" är, när det gäller städer, just det ord, som användes om rådhuset och rådhusalen i medeltidens nordiska städer. Detta framgår av M. Hammarströms *Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder* (Helsingfors 1925). År 1351 hade en rådhusbrand inträffat i Wismar, varvid privilegier, som konung Magnus Eriksson utfärdat för staden, gått förlorade. Konungen erbjöd sig då i ett brev, utfärdat i Helsingborg, att ersätta det för-

lorade privilegiebrevet med ett nytt. Därvid nämnes, att förlusten skett vid "consistorio incendio", dvs. vid rådhusbranden (DS VI: 4734). I Lund hade 1407 "quendam fundum iuxta consistorium", dvs. en gård intill rådhuset, skänkts till domkapitlet (SD I: 805). En försäljning hade 1336 skett "in consistorio Stokholmensi", dvs. i Stockholms rådhus eller i Stockholms rådhus (DS IV: 3220). En annan försäljning säges ha skett 1323 "in puplico nostro consistorio", dvs. i rådhusalen eller rådhuset i Stockholm (DS III: 2398), och 1341 framförde en person klagomål inför staden Revels rådmän i deras rådhus (DS V: 3548). Det ovan nämnda Visbybrevet från den 17.7.1317 hör samman med dessa exempel. Valet skedde tydligen i Visbyrådmännens gemensamma rådhus eller deras gemensamma rådhus.

3. Några kompletterande påpekanden om "de två tungorna" i Visby

Att Visbygotlänningarna utgjorde "en enhet med Gotlands landsbygd" framhöll jag redan 1940 liksom att de hade egna rådmän och använde öns stora sigill (se även Yrwing 1978 och 1986). Jag har också betonat att de ända till 1288 var närmare knutna till landsbygden och landstinget än Visbytyskarna. Samtidigt har jag betonat, att det tyska stadssamhället hade skyldigheter av samma slag som det gotländska, så t. ex. när det gällde ledungsskyldigheten (1978 s. 95 med not 1). Visbysamhället har utrustat det tillkomna sjunde ledungsskeppet. Det tyska stadssamhället existerade nämligen "statsrättsligt" endast som ett stadssamhälle för sig inom Visbysamhället, ej som något territoriellt självständigt stadssamhälle. Det var före 1288 underordnat landstinget liksom det gotländska, vilket ju visar sig i ledungsuppgörelsen 1285 och i underkastelsebrevet under den svenske konungen 1288. Med andra ord har jag uppfattat Visbysamhället som dubbelsidigt genom dess kluvenhet i två "tungor" med egna rådmän. Så menar jag också (1986 s. 112 ff., 275 f.), att bygget av sjömuren mot mitten av 1200-talet liksom införandet av den tyska rådsförfattningen fattats gemensamt på ett "byting", representerande de olika församlingarna i Visby, inkluderande den tyska S:ta Mariaförsamlingen.

Fornvännen 81 (1986)

Vinhuset måste vidare vara äldre än 1295, då "consules wisbycenses" framträder som en enhet av "två tungor" utan att ens betona existensen av de båda "tungorna". Så måste det uppenbarligen ha varit redan, när rådsorganisationen kom till. Vinhuset torde därför ha byggts i samband med rådsförfattningens införande, då troligen förhållandena i hamnen nyorganiserades. Rolandsstatyn har däremot kommit till först efter 1288, sedan Visby frigjort sig från landsbygden, och sannolikt först i början på 1300-talet som uttryck för stadens dåvarande fria ställning under den svenske konungen.

Dick Wases tanke, att Gutestuen eller Segelhuset skulle ha fungerat som gotländskt rådhus före 1317 i Visby, kan jag inte betrakta som annat än ett i nödläge tillgripet argument för att stärka den egna uppfattningen om ett eget rådhus för Visbygutarna. Gutestuen, känd först från slutet av medeltiden, och Segelhuset, nämt av Spegel på 1680-talet, kan inte hävdas ha funnits i Visby som officiella byggnader före 1317. Segelhuset med dess genom fönstren uthängda lanternor hör ej hemma i äldre medeltid. Det samma gäller om Gutestuen, en byggnad, som troligen kommit till under dansktiden och sannolikt under 1400-talets senare hälft för kontakterna mellan hövitsmännen på Visborg och öns bondemenighet.

Referenser

- Hammarström, M. 1925. *Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder*. Helsingfors.
 Strelow, H.N. 1633. *Cronica Guthilandorum*. Kiöbinhaffn.
Svenskt Diplomatarium Diplomatarium suecanum Stockholm 1829—
 Wase, D. 1985. Det gemensamma rådhuset i Visby av år 1317. *Fornvännen*.
 Yrwing, H. 1940. *Gotland under äldre medeltid. Studier i baltisk-hanseatisk historia*. Lund.
 — 1978. *Gotlands medeltid*. Visby.
 — 1985. Visby medeltida rådhus. *Fornvännen*.
 — 1986. Visby—Hansestad på Gotland. Stockholm.

Förkortningar

- DS = Diplomatarium suecanum
 HR = Hanserecess
 SD = Svenskt Diplomatarium

Hugo Yrwing
 Östra Vallgatan 39, S-223 61 Lund